

Michael Frede, Η αρχαία ελληνική
φιλοσοφία, εγμ. Χ. Μπάλλας, Ευρυερής
2008.

ΤΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΑ
ΚΑΙ Η ΔΙΑΛΟΓΙΚΗ ΜΟΡΦΗ

Μετάφραση: Λάμπρος Σπηλιόπουλος

Οι διάλογοι του Πλάτωνα είναι έργα τέχνης. Πρόκειται για έργα μυθοπλασίας με μεγάλη δραματουργική δύναμη, τα οποία, με την αριστοτεχνική τους σύνθεση, κατορθώνουν να μας μεταδώσουν έντονη την αίσθηση μιας διαλεκτικής αντιπαράθεσης, σαν να ήμασταν ακροατές ή ακόμη και σαν να συμμετείχαμε σε αυτήν· ίσως μάλιστα να μας δίνουν μια πιο καθαρή εικόνα για το πώς θα ήταν μία τέτοια αντιπαράθεση σε σχέση με εκείνη που θα αποκομίζαμε εάν παρακολουθούσαμε στην πραγματικότητα μια συνηθισμένη διαλεκτική συζήτηση. Κι αυτό γιατί παρουσιάζουν με τον πιο ζωντανό και ρεαλιστικό τρόπο αποδείγματα διαλογικών αντιπαράθεσεων ανάμεσα σε τύπους χαρακτήρων στα ανάλογα περιβάλλοντα. Για το σκοπό αυτό επιδεικνύουν έναν εντυπωσιακά επιδέξιο χειρισμό πάνω σε ένα ευρύ φάσμα λογοτεχνικών τεχνικών. Οι συνεχείς αναφορές στην προγενέστερη γραμματεία και η συχνή επανεπεξεργασία μοτίβων και θεμάτων της παραδοσιακής λογοτεχνίας, από τον Όμηρο και τον Ησίοδο μέχρι τις τραγωδίες, εντάσσουν τους διαλόγους στη λογοτεχνική παράδοση. Από αυτή την άποψη, ακόμη και ένας διάλογος που ασχολείται με ένα τόσο αφηρημένο και στεγνό υλικό, όπως αυτό που πραγματεύεται ο Σοφιστής, είναι κατεξοχήν λογοτεχνικός.

Παρά ταύτα, οι διάλογοι δεν είναι μόνο έργα λογοτεχνικής μυθοπλασίας, αλλά, πέρα από κάθε αμφιβολία, είναι την ίδια στιγμή και φιλοσοφικά κείμενα. Ανακύπτει κατά συνέπεια το ερώτημα:

σεις για τις οποίες η τρέχουσα πρακτική μας να σχηματίζουμε γενικεύσεις δεν παρέχει εγγυήσεις. Όχι μόνο μπορούμε σε συγκεκριμένες περιπτώσεις να ρωτάμε και να απαντάμε στο ερώτημα αν θα πρέπει να πούμε την αλήθεια, αλλά μπορούμε επίσης να σχηματίσουμε την άποψη ότι κάποιος θα πρέπει πάντα να λέει την αλήθεια, παρόλο που αυτό δεν νομιμοποιείται από τον τρέχοντα τρόπο με τον οποίο διαμορφώνουμε γενικεύσεις. Προφανώς τέτοιες γενικές απόψεις μπορεί να έρχονται σε σύγκρουση μεταξύ τους και με τον τρέχοντα τρόπο με τον οποίο απαντάμε σε τρέχοντα ερωτήματα. Και αυτό προκαλεί την εμφάνιση της φιλοσοφικής έρευνας. Ο Σέξτος δεν θεωρεί ότι είναι λάθος να σχηματίσουμε την απλή σκέψη ότι πρέπει κανείς πάντα να λέει την αλήθεια και μετά να προχωρήσουμε στην έρευνα του αν αυτό είναι αληθές ή όχι. Στην πραγματικότητα, τείνω να σκεφτώ ότι αποδέχεται ότι μια τέτοια έρευνα έχει ενεργητική επίδραση στον τρέχοντα τρόπο με τον οποίο αποφασίζουμε να πούμε την αλήθεια όταν το τρέχον κοινό ερώτημα προκύπτει σε μια συγκεκριμένη περίπτωση.

Όπως και να έχει το ζήτημα, νομίζω ότι, για τους λόγους που αναφέρθηκαν, το ερώτημα πώς ο Σέξτος συλλαμβάνει την ίδια την αρχή της φιλοσοφίας έχει μεγάλη σημασία για τον τρόπο με τον οποίο κατανοούμε τον πυρρωνισμό και με τον οποίο αντιμετωπίζουμε κάποιες ριζικές κριτικές του πυρρωνείου σκεπτικισμού της εκδοχής του Σέξτου.

Πώς σχετίζονται μεταξύ τους αυτές οι δύο πλευρές της συγγραφικής δραστηριότητας του Πλάτωνα; Δεν πρέπει να υποστηρίξουμε ότι η σχέση τους είναι εξωτερική ή τυχαία. Θα ήταν σίγουρα λάθος να υποθέσουμε ότι ο Πλάτων θέλει να γράφει λογοτεχνική μυθοπλασία και ότι η φιλοσοφία που περιέχουν οι διάλογοι χρησιμεύει αποκλειστικά ως όχημα ή ως πρώτη ύλη είτε, με οποιονδήποτε τρόπο, απλώς και μόνο ως μέσο για την επίτευξη αυτού του σκοπού. Και θα ήταν εξίσου λάθος να πιστέψουμε ότι οι διάλογοι αποτελούν δείγματα φιλοσοφικής γραφής στα οποία τα λογοτεχνικά στοιχεία συνιστούν απλώς επιφανειακά διακοσμητικά ή καλλωπιστικά στοιχεία, που ως φιλόσοφοι μπορούμε κάλλιστα να τα παραβλέψουμε. Σε αυτή την περίπτωση, θα δυσκολευόμαστε να εξηγήσουμε γιατί στο έργο του Πλάτωνα, από την αρχή μέχρι το τέλος, οι δύο αυτές διαστάσεις, αυτά τα δύο στοιχεία παρουσιάζονται τόσο στενά συνδεδεμένα και συνυφασμένα. Περισσότερο ισχυρή εμφανίζεται η υπόθεση σύμφωνα με την οποία ο Πλάτων θεωρεί ότι η σπουδαία λογοτεχνία δεν μπορεί να πραγματώσει τις παραδοσιακές επιδιώξεις της αν δεν γίνει φιλοσοφική, ή ότι η φιλοσοφική γραφή, τουλάχιστον η φιλοσοφική γραφή στην οποία επιδίδεται ο ίδιος, δεν υπηρετεί τη φιλοσοφική της αποστολή εάν δεν είναι κατεξοχήν λογοτεχνική. Προφανώς, για τον Πλάτωνα ισχύουν και τα δύο.

Μια τέτοια διαπίστωση, βεβαίως, είναι πολύ αόριστη και πολύ ασαφής για να έχει κάποια χρησιμότητα. Γι' αυτό και στη συνέχεια θα επικεντρωθώ σε έναν συγκεκριμένο τρόπο με τον οποίο η φιλοσοφία και η λογοτεχνική μορφή εμφανίζονται, κατά τη γνώμη μου, αδιάρρηκτα δεμένες στους διαλόγους. Να ποια είναι, επιγραμματικά, η ιδέα μου: Ο Πλάτων έχει συγκεκριμένες απόψεις για την αξία και το κύρος των φιλοσοφικών θέσεων και των φιλοσοφικών επιχειρημάτων: από αυτές απορρέει η πεποίθησή του ότι ο μόνος συνεπής τρόπος για να διατυπωθούν γραπτά τέτοιου είδους απόψεις και επιχειρήματα είναι με τη μορφή φανταστικού διαλόγου, ακριβέστερα μάλιστα με τη μορφή του συγκεκριμένου είδους δραματικού διαλόγου στον οποίο επιδίδεται. Αν και το ζήτημα αναμφισβήτητα παρουσιάζει πολύ μεγαλύτερη συνθετότητα,

μπορούμε τουλάχιστον να δούμε μία λεπτομερή και χειροπιαστή, έστω μερική εξήγηση του γιατί ο Πλάτων, για φιλοσοφικούς λόγους, γράφει φιλοσοφία σε λογοτεχνική μορφή. Με αυτό ως υπόβαθρο, ας ξεκινήσουμε με μια τετριμμένη παρατήρηση.

Στους διαλόγους του Πλάτωνα συναντάμε πάντοτε, μεταξύ πολλών άλλων, πληθώρα επιχειρημάτων. Βεβαίως αυτά τα άλλα που συναντάμε, όπως θα φανεί ξεκάθαρα στη συνέχεια, έχουν για τους διαλόγους καθοριστική σημασία. Ωστόσο, στο σημείο αυτό θέλω να επικεντρωθώ στα επιχειρήματα. Κι αυτό για τους παρακάτω λόγους: (α) ο κύριος όγκος των διαλόγων αποτελείται κατά βάση από επιχειρήματα, και αυτό είναι δεδομένο αδιαμφισβήτητο που δεν πρέπει να το παραβλέπει όποιος αποφασίζει να αναδείξει τα μη επιχειρηματολογικά, «λογοτεχνικά» στοιχεία του διαλόγου· (β) αυτό που κατά κανόνα σχηματίζει τη ραχοκοκαλιά του διαλόγου και οργανώνει τη δομή του είναι το επιχείρημα· (γ) η διαλογική μορφή αυτή καθαυτή φαίνεται εν μέρει να προκρίνεται στη βάση της εκτίμησης που τρέφει ο Πλάτων στις ερωταποκρίσεις ως σχήμα για την ανάπτυξη επιχειρημάτων. Θα προσπαθήσω, μάλιστα, να αποδείξω ότι αυτό δεν σχετίζεται με την εξωτερική λογοτεχνική μορφή, αλλά ανήκει στην ίδια τη φύση των επιχειρημάτων που τον ενδιαφέρουν, και τα οποία είναι κατ' ουσίαν διαλεκτικά. (δ) η περίοπτη θέση που καταλαμβάνουν τα επιχειρήματα στους διαλόγους προφανώς αντανακλά την περίοπτη θέση που απολαμβάνουν τα επιχειρήματα στην αντίληψη του Πλάτωνα για τη φιλοσοφία. Αυτό δεν σημαίνει ότι η φιλοσοφία είναι για τον Πλάτωνα απλώς μια υπόθεση επινόησης ή ανακάλυψης ευφρών επιχειρημάτων: σίγουρα δεν πιστεύει κάτι τέτοιο. Κανένα σύνολο επιχειρημάτων δεν μπορεί από μόνο του να μας οδηγήσει στη σύλληψη της ιδέας του αγαθού. Συνάμα όμως, για τον Πλάτωνα πάντοτε, η φιλοσοφική ενόραση και κατανόηση αποτελεί κατ' ουσίαν υπόθεση ανταλλαγής επιχειρημάτων. Σε κάθε περίπτωση, το επιχείρημα συνιστά κρίσιμο συστατικό στοιχείο του διαλόγου και, για τους λόγους που παραθέσαμε, θέλω να επικεντρωθώ σε αυτό το στοιχείο.

Αν, λοιπόν, στραφούμε στα επιχειρήματα των διαλόγων, εμφα-

νίζεται ένα περίεργο πρόβλημα. Κάποιες φορές είμαστε βέβαιοι ότι ένα επιχείρημα με το οποίο ασχολούμαστε μπορεί να αποδοθεί στον Πλάτωνα, δηλαδή πρόκειται για επιχείρημα που ο ίδιος ο Πλάτων υιοθετεί. Αναφέρομαι δηλαδή σε επιχείρημα με προκείμενες και συμπέρασμα που γίνονται δεκτά από τον Πλάτωνα, και του οποίου οι προκείμενες συνιστούν, κατά τη γνώμη του, ένα λόγο, ή ακόμη και αδιαμφισβήτητο λόγο, για την αποδοχή του συμπεράσματος. Υπάρχουν όμως κάποια επιχειρήματα που είναι αμφίβολο αν τα ενστερνίζεται ο Πλάτων. Τα επιχειρήματα αυτά μπορεί να μην καταλήγουν πουθενά ή ακόμα και να είναι λογικά εσφαλμένα, και έχουμε λόγους να πιστεύουμε ότι ο Πλάτων μάλλον αναγνώριζε ότι δεν καταλήγουν πουθενά ή ότι είναι λογικά εσφαλμένα. Ή, ακόμη περισσότερο, τα επιχειρήματα μπορεί να βασίζονται σε παραδοχές που θεωρούμε ότι ο Πλάτων θα απέρριπτε. Έτσι, το επιχείρημα στον *Πρωταγόρα* σύμφωνα με το οποίο κανείς δεν πράττει εν γνώσει του το κακό είναι δομημένο με βάση την παραδοχή ότι η ηδονή είναι το αγαθό, μια παραδοχή που πιθανότατα ο Πλάτων θα απέρριπτε. Επομένως, αν μη τι άλλο, έχουμε επιφυλάξεις για το εάν ο Πλάτων ενστερνίζεται αυτό το επιχείρημα.

Αμφιβολίες και ερωτήματα τέτοιου είδους, ακόμα και αν κατ'ελάχιστον ευσταθούν, αρκούν για να συναγάγουμε ευθύς αμέσως κάτι. Ο Πλάτων γράφει με έναν τρόπο που δεν αποκαλύπτει, από τη μορφή και μόνο των γραπτών του, αν υιοθετεί ή όχι ένα επιχείρημα. Για να αποφανθούμε κατά πόσο ο Πλάτων υιοθετεί ένα επιχείρημα, απαιτείται να αναζητήσουμε ενδείξεις, που ίσως μας προσφέρει ο ίδιος ο διάλογος – ίσως και όχι. Για να το θέσω διαφορετικά, ο πλατωνικός διάλογος έχει τέτοια μορφή ώστε απλώς και μόνο το γεγονός ότι ένα επιχείρημα αναπτύσσεται μέσα στο διάλογο δεν σημαίνει απαραίτητα ότι υιοθετείται από τον Πλάτωνα. Προκειμένου να αποφανθούμε περί αυτού θα πρέπει να αξιολογήσουμε έμμεσες μαρτυρίες, όσα γνωρίζουμε για τις απόψεις του Πλάτωνα, ενδείξεις που μας παρέχουν οι διάλογοι. Κάτι τέτοιο όμως, όπως ξέρουμε, μπορεί να αποδειχτεί εξαιρετικά δύσκολο.

Θα χρησιμοποιήσω μια αντίθεση, για να φανεί ξεκάθαρα τι έχω κατά νου. Στην περίπτωση που κάποιος γράφει μια πραγματεία στην οποία υποστηρίζει μια ορισμένη θέση, δεχόμαστε χωρίς αμφιβολία ότι ενστερνίζεται το επιχείρημα που αναπτύσσει. Αν το επιχείρημα εμφανίζει κάποιο λογικό σφάλμα, θεωρούμε υπεύθυνο τον συγγραφέα. Αν ο συγγραφέας θέτει ως προκείμενη μια υπόθεση, την οποία αλλού απορρίπτει, του καταλογίζουμε ασυνέπεια. Αν η προκείμενη που θέτει είναι εσφαλμένη, διαπιστώνουμε αμέσως ότι πρόκειται για κακό επιχείρημα. Όταν πρόκειται για φιλοσοφική πραγματεία, δεν τίθεται καν το ερώτημα αν θα έπρεπε να αποδώσουμε στον συγγραφέα την ευθύνη για το λογικό σφάλμα, την ασυνέπεια, την πλάνη, πόσο μάλλον το ερώτημα αν πταίσματα σαν κι αυτά υποδηλώνουν ότι ο συγγραφέας δεν ενστερνίζεται το επιχείρημα. Στο μέτρο όμως που οι πλατωνικοί διάλογοι αφήνουν περιθώριο για τέτοιου είδους ερωτήματα, αυτό θα πρέπει να αποδοθεί στη μορφή τους: δεν πρόκειται για πραγματείες, αλλά για κάτι διαφορετικό. Θα ήταν όμως λάθος να θεωρήσουμε ότι η διαφορά που έχω κατά νου οφείλεται αποκλειστικά στην επιλογή του Πλάτωνα για τη διαλογική μορφή εν γένει. Διαλόγους έχουν γράψει και άλλοι φιλόσοφοι, όπως ο Αριστοτέλης, ο Κικέρων και ο Αυγουστίνος. Στη δική τους περίπτωση όμως δεν δυσκολευόμαστε να προσδιορίσουμε ποια επιχειρήματα ενστερνίζονται, γιατί γράφουν διαλόγους με τρόπο που καθιστά σαφές ποιες θέσεις και ποια επιχειρήματα ασπάζονται, για παράδειγμα συστήνουν τους εαυτούς τους ως ομιλητές του διαλόγου. Το πρόβλημα που δημιουργείται, επομένως, δεν μπορεί παρό να σχετίζεται με την ιδιόζουσα μορφή του πλατωνικού διαλόγου.

Ανακύπτουν έτσι μια σειρά ερωτήματα: (α) Ποια είναι τα τυπικά γνωρίσματα του πλατωνικού διαλόγου που συνέπειά τους είναι να παραμένει σε εκκρεμότητα το αν ο Πλάτων υιοθετεί ή δεν υιοθετεί τα επιχειρήματα που αναπτύσσονται στους διαλόγους; (β) Πρόκειται για συνέπεια που εντάσσεται στις πλατωνικές προθέσεις; (γ) Αν πράγματι εντάσσεται, γιατί ο Πλάτων επιλέγει τον συγκεκριμένο τρόπο γραφής; Αυτά τα ερωτήματα με απασχολούν, και, στην προσπάθειά μου να τα απαντήσω, ελπίζω να μπορέσω

να φωτίσω, σε κάποιο βαθμό, γιατί ο Πλάτων γράφει το συγκεκριμένο είδος φιλοσοφικού διαλόγου.

Ας στραφούμε κατ' αρχάς στα μορφολογικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα του πλατωνικού διαλόγου, τα οποία επιτρέπουν στον Πλάτωνα τυπικά να μη δεσμεύεται στα επιχειρήματα που αναπτύσσονται μέσα στους διαλόγους – έστω κι αν υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες για διαφορετικούς λόγους, δοσμένους ίσως από τον ίδιο τον Πλάτωνα, θα θεωρούσαμε ότι αποδεχόταν το επιχείρημα.

Το πλέον σημαντικό στοιχείο στο σημείο αυτό είναι ξεκάθαρα ότι ο διάλογος, σε αντίθεση με την πραγματεία, αποτελεί έργο μυθοπλασίας με χαρακτήρες που έχουν δημιουργηθεί εντός της μυθοπλασίας προκειμένου να αναπτύξουν ένα επιχείρημα. Συνήθως δεν χρεώνουμε στον συγγραφέα μιας μυθοπλασίας τις απόψεις και τα επιχειρήματα που εκφράζουν οι χαρακτήρες μέσα στη μυθοπλασία. Τον αντιμετωπίζουμε έτσι μόνο αν ο ίδιος δείχνει με κάποιο τρόπο πρόθυμος να αναλάβει την ευθύνη για τους ισχυρισμούς και τα επιχειρήματα που αναπτύσσονται στη μυθοπλασία, ή τουλάχιστον για κάποια από αυτά. Αν έχουμε να κάνουμε με διάλογο ενδέχεται, για παράδειγμα, ο συγγραφέας να αυτοπαρουσιάζεται ως ομιλητής. Αλλά μπορεί και με άλλους τρόπους να δηλώνει σαφέστατα ότι ταυτίζεται με έναν από τους χαρακτήρες της μυθοπλασίας. Θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι αυτό ακριβώς κάνει ο Πλάτων. Μπορεί στους διαλόγους του να μην εμφανίζεται ο ίδιος σε ρόλο ομιλητή, είναι όμως ξεκάθαρο ότι συμμερίζεται το χαρακτήρα που θέτει τις ερωτήσεις – συνήθως πρόκειται για τον Σωκράτη, αν και μερικές φορές πρόκειται για καταφανώς πλασματικό χαρακτήρα, όπως ο Τίμαιος, ο Ελεάτης Ξένος, ή ο Αθηναίος των *Νόμων*. Πρέπει όμως να επισημάνουμε ότι, όση συμπάθεια κι αν τρέφει ο Πλάτων γι' αυτές τις μορφές, αυτό δεν σημαίνει ξεκάθαρα ότι ταυτίζεται πλήρως μαζί τους, τουλάχιστον όχι τόσο ξεκάθαρα ώστε να μην απαιτείται επιχειρηματολογία. Για παράδειγμα, δεν μου φαίνεται αυταπόδεικτο ότι ο Πλάτων ταυτίζεται πλήρως με τον Σωκράτη των διαλόγων. Παρ' όλο το θαυμασμό που έτρεφε ο Πλάτων για τον Σωκράτη, εντούτοις δεν έπαυε

να διατηρεί μια κριτική απόσταση απέναντί του. Για τον ιστορικό Σωκράτη γνωρίζουμε, στην καλύτερη περίπτωση, ελάχιστα. Αν κάτι όμως γνωρίζουμε γι' αυτόν, αυτό είναι μάλλον το ότι απέριπτε τη φυσική φιλοσοφία, αδιαφορούσε για τη μεταφυσική και ήταν οπαδός μιας απόλυτης νοησιαρχίας· όλα τα παραπάνω αποτελούν κατά το μάλλον ή ήττον καίρια ζητήματα, στα οποία ο Πλάτων διαφοροποιήθηκε εντέλει από τον Σωκράτη. Δεν πρέπει, επομένως, χωρίς πρόσθετη επιχειρηματολογία, να αποκλείσουμε την πιθανότητα οι διάλογοι να απηχούν κάποια κριτική διάθεση απέναντι στον Σωκράτη. Ούτε επίσης την πιθανότητα να απηχούν μέρος αυτής της κριτικής τα ίδια τα επιχειρήματα των διαλόγων στα οποία ο Σωκράτης παρουσιάζεται ως βασικός ομιλητής. Επομένως, από άποψη μορφής αν όχι και από άποψη περιεχομένου οι αντιλήψεις του Πλάτωνα και οι αντιλήψεις που μπορούν να αποδοθούν στον βασικό ομιλητή του διαλόγου είναι διακριτές.

Ακόμη κι έτσι, υπάρχει ένα επιπλέον χαρακτηριστικό γνώρισμα του πλατωνικού διαλόγου που εξαιτίας του παραμένει αδιευκρίνιστο σε ποιο βαθμό ακόμη και ο βασικός ομιλητής του διαλόγου μπορεί να είναι υπεύθυνος για το επιχείρημα. Το εν λόγω χαρακτηριστικό, ακόμα κι αν ο Πλάτων ταυτιζόταν απολύτως με τον βασικό ομιλητή, για παράδειγμα με τον Σωκράτη των διαλόγων, θα συνέχιζε να αφήνει εντελώς απροσδιόριστο κατά πόσο ο Πλάτων μπορούσε να ελέγχει το επιχείρημα που αναπτύσσεται στο διάλογο. Το χαρακτηριστικό γνώρισμα που έχω κατά νου, στο οποίο αναφέρθηκα παραπάνω ακροθιγώς και στη συνέχεια θα μελετήσω λεπτομερέστερα, είναι η διάταξη του επιχειρήματος διά ερωταποκρίσεων.

Η βασική μορφή την οποία λαμβάνουν τα επιχειρήματα στο διάλογο είναι η ακόλουθη. Υπάρχουν δύο εμπλεκόμενα μέρη, το πρόσωπο που θέτει ερωτήσεις και εκείνο που αποκρίνεται. Ο ερωτών διατυπώνει μια ακολουθία ερωτημάτων που απαιτούν μονολεκτική απάντηση, ένα ναι ή ένα όχι. Μετά από μια σειρά παρόμοιων ερωταποκρίσεων, ο ερωτών υποδεικνύει στον ερωτώμενο, πάλι υπό μορφή ερώτησης, ότι με βάση τις απαντήσεις που έδωσε μέχρι στιγμής εμφανίζεται υποχρεωμένος να απαντήσει με ορι-

σμένο τρόπο σε μια ορισμένη ερώτηση που ακολουθεί. Έχοντας απαντήσει με ένα «ναι» στις ερωτήσεις «Είναι όλοι οι άνθρωποι θνητοί;» και «Είναι ο Σωκράτης άνθρωπος;», ο ερωτώμενος, όταν ερωτηθεί εν συνεχεία αν ο Σωκράτης είναι θνητός, προφανώς υποχρεούται να απαντήσει και πάλι «ναι».

Αν λοιπόν λάβουμε υπόψη το συγκεκριμένο είδος επιχειρηματολογίας διά ερωταποκρίσεων, όπως ακριβώς περιγράφηκε μέχρι τώρα, δεν είναι καθόλου σαφές σε ποιον μπορούμε να αποδώσουμε ένα επιχείρημα τέτοιου είδους. Βεβαίως, ο ερωτών επηρεάζει καταλυτικά την πορεία του επιχειρήματος, καθώς εκείνος υποβάλλει τις ερωτήσεις, των οποίων οι απαντήσεις θα διαμορφώσουν τις προκείμενες. Δεν παύει ωστόσο να είναι εξίσου προφανές ότι ο ερωτώμενος είναι εκείνος που δίνει τις απαντήσεις. Και, με συγκεκριμένους περιορισμούς, έστω κι αν παραμένει προσωρινά σε εκκρεμότητα ποιοι είναι αυτοί, εναπόκειται στη διακριτική ευχέρεια του ερωτώμενου να απαντήσει τις ερωτήσεις είτε με ένα «ναι» είτε με ένα «όχι». Ωστόσο, ας υποθέσουμε ότι ο ερωτών θέτει τα ερωτήματα ευθέως, και ότι ο ερωτώμενος τα απαντά εξίσου απερίστροφα, δίνοντας δηλαδή τη σωστή κατά την κρίση του απάντηση. Σε αυτή, την πλέον απλή, περίπτωση, ο ερωτώμενος είναι εκείνος που δεσμεύεται στις προκείμενες, στο συμπέρασμα και στην εγκυρότητα του επιχειρήματος. Επομένως, σε αυτή, την πλέον απλή, περίπτωση, το επιχείρημα «ανήκει» υπό μία έννοια στον ερωτώμενο. Χρησιμοποιώ την έκφραση «υπό μία έννοια» επειδή ο ερωτώμενος ίσως να μην είχε σκεφτεί ποτέ του αυτό το επιχείρημα: και μπορεί ακόμη και όταν του εμφανίζεται να είναι πολύ απρόθυμος να το δεχτεί, παρόλο που είναι πρόθυμος να αναγνωρίσει ότι πράγματι οδηγήθηκε στο συμπέρασμα από τις ίδιες του τις απαντήσεις.

Τι θα μπορούσαμε όμως να πούμε για το πρόσωπο του διαλόγου που θέτει τις ερωτήσεις; Είναι δικό του το επιχείρημα; Ο ερωτών εμφανίζεται σαν να μην έχει σταθερή γνώμη, ή ακόμη και καμία γνώμη για την αλήθεια των προκειμένων και ως εκ τούτου και για την αλήθεια του συμπεράσματος. Ακριβώς γι' αυτό μπορεί και διατυπώνει αυτές τις ερωτήσεις χωρίς περιστροφές. Ακό-

μη κι αν έχει γνώμη για την αλήθεια επί του ζητήματος, ίσως θέλει να ακούσει τι σκέφτεται ο ερωτώμενος, σαν να επρόκειτο για ερώτηση του τύπου «Εσύ τι νομίζεις; είναι όλοι οι άνθρωποι θνητοί;». Και σε αυτή την περίπτωση, όμως, η προσωπική του άποψη για το ζήτημα δεν υπεισέρχεται καθόλου στο επιχείρημα. Έτσι, τουλάχιστον στην καθαρή αυτή περίπτωση, το επιχείρημα που αναδύεται μέσα από μια τέτοια ανταλλαγή ερωτήσεων και απαντήσεων δεν αποτελεί τυπικά επιχείρημα του ερωτώντος, κάτι που ο ίδιος τυπικά ενστερνίζεται. Τι πραγματικά πιστεύει ο ίδιος παραμένει μάλλον αδιευκρίνιστο. Στην καλύτερη περίπτωση το επιχείρημα απηχεί τις απόψεις του ερωτώντος σχετικά με το πώς διαφορετικές προτάσεις, εντελώς ανεξάρτητα από την αλήθεια τους, σχετίζονται λογικά η μία με την άλλη, και σχετικά με το ποιες προτάσεις έχουν σημασία για το υπό εξέταση ερώτημα. Επομένως, αν πάρουμε κατά γράμμα τις ερωτήσεις και τις απαντήσεις, ελάχιστα θα αποκομίσουμε από το επιχείρημα για την άποψη του ερωτώντος.

Βεβαίως, κάποιος θα μπορούσε να διατυπώσει την ένσταση ότι προχωρώ σε μια υποπεριγραφή του σχήματος διά ερωταποκρίσεων που προσλαμβάνουν τα επιχειρήματα μέσα στο διάλογο. Και αυτό ισχύει πράγματι. Αλέφωνα συνειδητά να συμπεριλάβω στην εξήγησή μου ότι πρόκειται για διαλεκτικά επιχειρήματα, ότι ο διαλεκτικός χαρακτήρας τους επιβάλλει σαφείς περιορισμούς στη μορφή τους, και ότι κατά συνέπεια, τουλάχιστον σε κάποιες περιπτώσεις, οι ερωτήσεις και οι απαντήσεις δεν πρέπει να εκλαμβάνονται κατά κυριολεξία.

Η υποπεριγραφή του σχήματος διά ερωταποκρίσεων προέκυψε ως αντίδραση στην εμφάνιση υπερπεριγραφών συγκεκριμένου είδους. Επιδιώξή μου είναι να εξοβελίσω αυτές τις εκδοχές υπερπεριγραφής, επειδή μας παραπλανούν σχετικά με τα πραγματικά δεδομένα του ζητήματος. Το σημαντικό είναι να εντοπίσουμε ποιο είναι το σωστό επίπεδο για τον ακριβή προσδιορισμό των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων αυτού του συγκεκριμένου σχήματος επιχειρηματολογίας.

Υπάρχουν δύο υπερπεριγραφές τις οποίες σκοπεύω να αποο-

ρίψω. Να ποια είναι η πρώτη: Η παρουσίαση ενός επιχειρήματος με μορφή ερωταποκρίσεων είναι απλώς ζήτημα παρουσίασης. Ο συγγραφέας μπορεί να εκθέτει ένα επίχειρημα σε διαλογική μορφή ακριβώς επειδή θέλει να παρουσιάσει όλες και καθεμιά ξεχωριστά τις παραδοχές στις οποίες στηρίζεται το επίχειρημα και κάθε βήμα του επιχειρήματος με τη μέγιστη δυνατή σαφήνεια και ζωντάνια. Υποστηρίζεται, λοιπόν, ότι ακριβώς αυτό κάνει ο Πλάτων. Υπάρχει εντέλει, σύμφωνα με αυτή την άποψη, ένα επίχειρημα που ενστερνίζεται ο Πλάτων, το επίχειρημα που αποδίδει στον βασικό ομιλητή του διαλόγου. Ωστόσο για δραματουργικούς λόγους, χάριν της σαφήνειας και της ζωντάνιας, ο βασικός ομιλητής, ο οποίος και τον εκπροσωπεί, επιλέγει να παρουσιάζει το επίχειρημα με μορφή ερωταποκρίσεων. Το δεύτερο είδος υπερπεριγραφής έχει ως εξής: Στα τέλη του 5ου αιώνα, αλλά και στη συνέχεια, όταν ο Πλάτων ξεκίνησε τη συγγραφική του δραστηριότητα, υπήρχε η διάκριση ανάμεσα σε ό,τι θα ονομάζαμε «ρητορικό επίχειρημα», το οποίο αναπτύσσεται σε συνεχή μακροσκελή λόγο, και στο «διαλεκτικό επίχειρημα», το οποίο εξελίσσεται βήμα βήμα, μέσα από τις ερωταποκρίσεις, όπως το συναντάμε στους διαλόγους. Ένα ρητορικό επίχειρημα αποπειράται να παράσχει ευλογοφάνεια, πειθώ και πειστικότητα σε μια υπόθεση, χωρίς να δίνει προσοχή στις ακριβείς λογικές σχέσεις ανάμεσα στα τεκμήρια που προσκομίζονται και στο συμπέρασμα που προτείνεται. Ίσως σήμερα η λέξη «ρητορικό» μας παραπλανεί κάπως, επειδή τη συσχετίζουμε με τη ρητορεία και, για να είμαστε πιο ακριβείς, με τη μορφή και το ύφος των λόγων, αλλά όχι με την ουσία ή το περιεχόμενό τους. Ας μη λησμονούμε όμως ότι εκείνη την εποχή η λέξη «ρητορική» αναφέρεται εντελώς γενικά στον καλλιεργημένο πεζό λόγο. Γι' αυτό και κάλυπτε όχι μόνο το *Εγκώμιο της Ψοφίας Ελένης* του Γοργία, αλλά και την *Ιστορία* του Θουκυδίδη, ακόμα και το ψευδο-ιπποκρατικό *Περί τέχνης*. Σε κάθε περίπτωση, είναι σημαντικό, εν προκειμένω, ότι η διάκριση αυτή αποτελεί πρωτίστως μια διάκριση των τρόπων του λόγου παρά μια διάκριση ύφους· και με τη διάκριση των τρόπων του λόγου συμβαδίζει μια διάκριση των τρόπων της επιχειρηματολογίας: ρητορική επιχειρηματολογία από τη

μια και διαλεκτική επιχειρηματολογία από την άλλη. Μάλιστα, ο διαλεκτικός τρόπος επιχειρηματολογίας είναι στενά συνδεδεμένος με το σχήμα διά ερωταποκρίσεων. Επομένως, σύμφωνα με τη δεύτερη ερμηνεία της πλατωνικής χρήσης του σχήματος διά ερωταποκρίσεων, ο Πλάτων υιοθετεί συγκεκριμένα επιχειρήματα και επιθυμεί να τα παρουσιάσει γραπτά. Έχει όμως μεγάλη σημασία για τον Πλάτωνα ότι δεν πρόκειται για ρητορικά επιχειρήματα, αλλά για καλά συναρθρωμένα, από λογική άποψη συνεπή επιχειρήματα. Και εφόσον η πρότυπη μορφή για επιχειρήματα τέτοιου είδους είναι η μορφή των ερωταποκρίσεων, ο Πλάτων προκρίνει αυτή ακριβώς τη μορφή έκθεσης, δηλαδή τη διαλογική μορφή.

Και οι δύο παραπάνω αντιλήψεις είναι κατά τη γνώμη μου οιζικά εσφαλμένες: αλλά προτού εξηγήσω γιατί, θέλω να σταθώ σε ένα σημαντικό στοιχείο αλήθειας που αναγνωρίζω στο πλαίσιο της δεύτερης άποψης. Η δεύτερη άποψη στρέφει την προσοχή μας στο γεγονός ότι ο Πλάτων, χρησιμοποιώντας στους διαλόγους του επιχειρηματολογία σε μορφή ερωταποκρίσεων, είτε μιμείται είτε αναπαριστά μια από μακρού καθιερωμένη προφορική μορφή ή πρακτική επιχειρηματολογίας. Ισχύει επίσης ότι ο Πλάτων δεν ενδιαφέρεται, ή τουλάχιστον δεν ενδιαφέρεται πρωτίστως, για το ρητορικό επίχειρημα, αλλά για το είδος επιχειρήματος στο οποίο κάποιος που δεσμεύεται στις προκειμένες, με κίνδυνο να περιέλθει σε αντίφαση, φαίνεται να είναι εξίσου δεσμευμένος στο συμπέρασμα· αυτό, τουλάχιστον στα περισσότερα συμφραζόμενα, σημαίνει ότι δεν του αρκεί το είδος επιχειρήματος το οποίο επιτρέπει μια απολύτως εύλογη αντίδραση του τύπου «Τα δέχομαι αυτά που λες, αλλά δεν έχω πειστεί εντελώς».

Προς το παρόν, παρ' όλα αυτά, θα ασχοληθώ μόνο με το πρώτο από τα δύο ζητήματα. Είναι φανερό ότι ο Πλάτων προσπαθεί να μιμηθεί ή να παρουσιάσει έναν καθιερωμένο τρόπο επιχειρηματολογίας με χρήση ερωταποκρίσεων. Παρουσιάζει τον Σωκράτη ως θιασώτη ενός είδους πρακτικής την οποία γνωρίζουμε ότι όντως ακολουθούσαν και ο ιστορικός Σωκράτης αλλά και διάφοροι άλλοι. Αρκεί και μόνο να δούμε τα σχόλια που διατυπώνουν διάφοροι χαρακτήρες στο διάλογο *Πρωταγόρας* για να αντιλη-

φθούμε ότι εμφανίζονται πλήρως εξοικειωμένοι με αυτό το είδος πρακτικής και ότι αυτή η πρακτική υπόκειται σε συγκεκριμένους κανόνες. Πρόκειται για την πρακτική της διαλεκτικής.

Για τη διαλεκτική πρακτική οι γνώσεις που διαθέτουμε είναι ικανοποιητικές. Δεν γνωρίζουμε ίσως όλα όσα θα θέλαμε για τις πρώιμες χρήσεις αυτού του είδους επιχειρηματολογίας στον ύστερο 5ο αιώνα. Γνωρίζουμε όμως πολλά για τη διαλεκτική πρακτική στο πρώτο μισό του 4ου π.Χ. αιώνα στην Ακαδημία του Πλάτωνα, στο μέτρο που τα *Τοπικά* του Αριστοτέλη είναι κατά βάση αφιερωμένα σε αυτό το είδος πρακτικής. Με βάση τα *Τοπικά*, τους πλατωνικούς διαλόγους και σημαντικό αριθμό διάσπαρτων μαρτυριών μπορούμε να σχηματίσουμε σαφή άποψη για αυτή την πρακτική. Οι συγκεκριμένες μορφές της μπορεί να διαφέρουν, αλλά παρά τις διαφορές ακολουθούν από κοινού ένα γενικό σχήμα. Είναι το εξής: στη διαλεκτική αντιπαράθεση εμπλέκονται δύο πλευρές διαλεγομένων, ο ερωτών και ο ερωτώμενος. Ο ερωτώμενος προβάλλει έναν ισχυρισμό ή μια άποψη. Αποστολή του ερωτώντος είναι να υποβάλει ερωτήσεις στον ερωτώμενο με τρόπο ώστε ο ερωτώμενος με τις απαντήσεις του να αποδεχτεί μια πρόταση που τον οδηγεί σε αντίφαση με την αρχική του θέση. Ο ερωτώμενος στις απαντήσεις του βεβαίως πασχίζει να αποφύγει τη δέσμευση σε οποιαδήποτε παραδοχή η οποία, σε συνδυασμό με άλλες παραδοχές του, συνεπάγεται μια θέση αντιφατική προς την αρχική του θέση.

Αυτή είναι η σωστή περιγραφή της επιχειρηματολογικής μεθόδου διά ερωταποκρίσεων εν γένει. Αλλά, όπως γνωρίζουμε, από τον Αριστοτέλη για παράδειγμα, υπάρχουν διαφορετικές ειδικές μορφές αυτού του γενικού σχήματος, διαφορετικές ειδικές μορφές της διαλεκτικής πρακτικής. Μια από αυτές είναι η διδασκτική διαλεκτική. Ο ερωτώμενος αγνοεί μια συγκεκριμένη αλήθεια, καθόσον εμφανίζεται να προβαίνει σε μια ψευδή δήλωση για ένα συγκεκριμένο ζήτημα. Ο ερωτών υποβάλλει στον ερωτώμενο τις κατάλληλες ερωτήσεις, και έτσι τον οδηγεί να αναγνωρίσει την αλήθεια σχετικά με το ζήτημα για το οποίο αρχικώς βρισκόταν σε άγνοια ή σε πλάνη.

Αυτό το είδος διαλεκτικής, η διδασκτική διαλεκτική, εμφανίζει κάποια χαρακτηριστικά γνωρίσματα, στα οποία είναι απαραίτητο να επιμείνουμε για λίγο. Είναι προφανές, εν προκειμένω, ότι ο ερωτών αναλαμβάνει το ρόλο του διαθέτοντας εκ των προτέρων ένα επιχείρημα, ενδεχομένως ακόμη και απόδειξη. Προφανώς επίσης ένα τέτοιο επιχείρημα μπορεί να θεωρηθεί κατεξοχήν επιχείρημα του ερωτώντος, υπό την έννοια ότι αποτελεί επιχείρημα το οποίο ο ερωτών ενστερνίζεται απολύτως. Ο ερωτώμενος δεν επηρεάζει την πορεία του επιχειρήματος προς το θεώρημα. Βεβαίως, στον ερωτώμενο εναπόκειται να απαντήσει καθεμιά από τις ερωτήσεις με ένα «ναι» ή ένα «όχι». Αλλά γνωρίζουμε επίσης ότι ο ερωτών δεν πρόκειται να συνεχίσει το επιχείρημα πριν εξασφαλίσει την ορθή απάντηση σε καθεμιά από τις ερωτήσεις. Αν τύχει, κάποια στιγμή, να λάβει εσφαλμένη απάντηση, απλώς θα εισηγηθεί ένα επικουρικό διαλεκτικό επιχείρημα προκειμένου να αποσπάσει την ορθή απάντηση, την απάντηση που του λείπει για το βασικό επιχείρημά του. Σε περιπτώσεις σαν κι αυτήν, επομένως, ο ερωτώμενος περιορίζεται σε ρόλο αποδέκτη του επιχειρήματος το οποίο ο ερωτών κατέχει ήδη και το οποίο κάλλιστα θα μπορούσε να διατυπώσει σε συνεχή λόγο, στη μορφή, για παράδειγμα, με την οποία οι μαθηματικοί εκθέτουν τις αποδείξεις. Ο ερωτών δεν προχωρά διά ερωταποκρίσεων επειδή ο ερωτώμενος θα συνεισφέρει κάτι στο επιχείρημα, αλλά απλώς για διδακτικούς σκοπούς. Ο ερωτών, με κάθε προκειμένη και σε κάθε βήμα της επιχειρηματολογίας, είναι απαραίτητο, για διδακτικούς λόγους, να βεβαιώνεται ότι ο ερωτώμενος παρακολουθεί τη συλλογιστική του, ότι διδάσκεται.

Μόλις αναγνωρίσουμε ότι αυτά είναι τα διακριτικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα της διδασκτικής διαλεκτικής, μπορούμε πλέον να καταλάβουμε και γιατί οι δύο προαναφερθείσες απόψεις οδηγούν σε υπερπεριγραφές της πλατωνικής χρήσης του επιχειρηματολογικού σχήματος διά ερωταποκρίσεων: κατ' ουσίαν αντιμετωπίζουν τα επιχειρήματα των διαλόγων εντελώς γενικά ως παραδείγματα διδασκτικής διαλεκτικής. Θεωρούν δεδομένο ότι σε κάθε περίπτωση ο Σωκράτης, ή όποιος άλλος τυχόν είναι ο ερωτών του

διαλόγου, παρουσιάζεται ως εισηγητής ενός επιχειρήματος το οποίο διαθέτει και ενστερνίζεται εκ των προτέρων, επειδή είναι επιχείρημα το οποίο διαθέτει και υιοθετεί ο Πλάτων και για το οποίο ο Πλάτων χρησιμοποιεί τον Σωκράτη ως φερέφωνο· ο ερωτώμενος δεν επηρεάζει ουσιαστικά την πορεία του επιχειρήματος, με μόνη εξαίρεση την περίπτωση που, για δραματολογικούς λόγους, ο ερωτώμενος παρουσιάζεται ισχυρογνώμων ή παραπλανημένος και εξ αυτού εμφανίζεται να δυσχεραίνει λιγότερο ή περισσότερο τον Σωκράτη να καταλήξει στο συμπέρασμα του επιχειρήματός του.

Κάτι τέτοιο όμως σαφέστατα δεν ευσταθεί ως περιγραφή των γενικών χαρακτηριστικών των επιχειρημάτων των διαλόγων. Δεν λαμβάνεται υπόψη ότι η διδακτική διαλεκτική αποτελεί μια μόνο μορφή της διαλεκτικής εν γένει και ότι, επιπλέον, είναι μια μορφή διαλεκτικής η οποία εμφανίζεται στους διαλόγους σπανίως, αν όχι καθόλου. Μία τουλάχιστον σημαντική κατηγορία διαλόγων στο σύνολό της, οι απορητικοί διάλογοι, εμφανίζει ένα διαφορετικό είδος διαλεκτικής πρακτικής. Απαρτίζουν μια σημαντική κατηγορία διαλόγων για αρκετούς λόγους. Πέρα από το γεγονός ότι ένας υπολογισμός αριθμός πλατωνικών διαλόγων είναι απορητικοί και επομένως κάθε γενική έκθεση του πλατωνικού έργου θα έπρεπε να εναρμονίζεται μαζί τους, αυτό που επίσης αληθεύει είναι ότι οι πρώιμοι διάλογοι του Πλάτωνα είναι όλοι σχεδόν ανεξαιρέτως απορητικοί. Φαίνεται λοιπόν ότι ο Πλάτων ξεκίνησε από το συγκεκριμένο είδος διαλόγων. Και αυτό με τη σειρά του μας υποβάλλει την ιδέα ότι, κατ' αρχάς τουλάχιστον, η αντίληψή του για τη συγγραφή διαλόγου επηρεάζεται κατά βάση από τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται τι σημαίνει να γράφεις το συγκεκριμένο είδος διαλόγου. Υφίσταται, τέλος, μια ολοφάνερη σχέση ανάμεσα σε αυτό το είδος διαλόγου και τη σωκρατική πρακτική, το είδος της διαλεκτικής με το οποίο ασχολήθηκε, όπως φαίνεται, ο ιστορικός Σωκράτης: οι απορητικοί διάλογοι απεικονίζουν ξεκάθαρα τον Σωκράτη να ασχολείται μάλλον με την ελεγκτική * παρά με τη διδακτική διαλεκτική. Δεν τον παρουσιάζουν ως κάποιον ο οποίος διά της επιχειρηματολογίας κατευθύνει με τρόπο

διδακτικό έναν ερωτώμενο πώς να αναγνωρίσει την αλήθεια για κάποιο ζήτημα. Αντιθέτως, οι απορητικοί διάλογοι διά της επιχειρηματολογίας οδηγούν τον ερωτώμενο στην παραδοχή της άγνοιας από την οποία κινούμενος προέβαλε κάποιους ισχυρισμούς.

Αν, λοιπόν, επιδιώκουμε τη δέουσα κατανόηση της υποκειμένης στην επιχειρηματολογία των απορητικών διαλόγων λογικής δομής, πρέπει στη συνέχεια να απαλλαγούμε από έναν συγκεκριμένο τρόπο παρανόησης ή παρερμηνείας του σωκρατικού ελέγχου, των σωκρατικών ελεγκτικών επιχειρημάτων. Δεν μας εκπλήσσει ότι συχνά η σωκρατική ελεγκτική διαλεκτική έχει εξομοιωθεί με τη διδακτική διαλεκτική. Συνέβαλε σ' αυτό και ο ίδιος ο όρος «έλεγχος», ο οποίος κατά κανόνα αποδίδεται ως «ανασκευή». Τείνει να θεωρείται δεδομένο ότι η βασική διάρθρωση του ελέγχου είναι η εξής: ο ερωτώμενος προβάλλει έναν ισχυρισμό· στόχος του ερωτώντος είναι, εν συνεχεία, να ανασκευάσει αυτό τον ισχυρισμό προάγοντας μια επιχειρηματολογία ή μια απόδειξη για την αλήθεια του αντιφατικού προς αυτόν ισχυρισμού, καταδεικνύοντας έτσι ότι ο αρχικός ισχυρισμός του ερωτώμενου ήταν εσφαλμένος και ότι ο ερωτώμενος βρισκόταν σε άγνοια. Κάτι τέτοιο όμως δεν συμβιβάζεται με όσα γνωρίζουμε κατά τα άλλα για την ελεγκτική διαλεκτική και παρουσιάζει τους απορητικούς διαλόγους σαν καθαρή ανοησία. Ολοφάνερα, οι απορητικοί διάλογοι ονομάζονται «απορητικοί» επειδή καταλήγουν σε απορία, σε μια κατάσταση στην οποία δεν γνωρίζουμε πλέον τι να πούμε σχετικά με το ερώτημα που εξετάζουμε, πώς να βρούμε από τη δύσκολη θέση στην οποία μας έχει φέρει η αντίφαση ανάμεσα στην αρχική θέση και το συμπέρασμα της επακόλουθης επιχειρηματολογίας. Για να είμαστε πιο ακριβείς, είναι ο ερωτώμενος του διαλόγου εκείνος που περιέχεται σε απορία. Προφανώς όμως αυτό δεν έχει νόημα αν εκλαμβάνουμε ως δεδομένο ότι ο ερωτών παρέχει μια απόδειξη του ισχυρισμού που αντιφάσκει προς τη θέση του ερωτώμενου. Γιατί σε αυτή την περίπτωση δεν είναι κατανοητό γιατί ο ερωτώμενος να μην ξέρει τι να υποστηρίξει. Η αμηχανία του οφείλεται ενδεχομένως στο γεγονός ότι πρέπει να παραδεχτεί το αρχικό σφάλμα του. Ένα τέτοιο αίσθημα αμηχανίας όμως διαφέρει ριζι-

κά από τη γνήσια απορία κάποιου που δεν ξέρει τι να πει. Η συζήτηση στους απορητικούς διαλόγους πάντως στοχεύει ξεκάθαρα στο δεύτερο.

Εύκολα θα διαπιστώσουμε πώς επιτυγχάνεται αυτό το αποτέλεσμα, αυτό το αίσθημα απορίας, αν επισημάνουμε σωστά ποια είναι τα βασικά χαρακτηριστικά της σωκρατικής ελεγκτικής διαλεκτικής. Είναι τα ακόλουθα: Η σωκρατική ελεγκτική διαλεκτική έχει στόχο να εξετάσει αν ο ερωτώμενος επί ενός θέματος μπορεί δικαιολογημένα να ισχυρίζεται ότι διαθέτει (αυθεντία, γνώση, ειδημοσύνη. Προχωρά με βάση την υπόθεση ότι οποιοσ βρίσκεται σε προνομιούχα θέση για να μιλήσει επί ορισμένου θέματος δεν προτίθεται να αυτοδιαψευστεί στο ίδιο ακριβώς το αντικείμενό του. Ασφαλώς, δικαιολογημένα έχουμε ως ελάχιστη απαίτηση από έναν ειδήμονα, στον οποίο προσφεύγουμε για να βρούμε τη σωστή απάντηση σε κάποιο ερώτημά μας, να μη μας δώσει μια απάντηση την οποία θα αναιρέσει λίγα λεπτά αργότερα. Ένα δεύτερο βασικό χαρακτηριστικό της σωκρατικής ελεγκτικής διαλεκτικής φαίνεται να είναι ότι ο ερωτώμενος οφείλει να απαντήσει στις ερωτήσεις με ειλικρίνεια, σύμφωνα δηλαδή με ό,τι πραγματικά πιστεύει. Βεβαίως, ο ερωτώμενος δεν συμμορφώνεται πάντοτε με αυτή την αρχή, ενώ και ο Σωκράτης, κατά διαστήματα, φαίνεται να επιδιώκει ευχαρίστως να περιέλθει ο ερωτώμενος σε αντίφαση, ανεξαρτήτως του τι πιστεύει κατά βάθος ο τελευταίος, δηλαδή ο ερωτώμενος. Ο Σωκράτης πάντως παροτρύνει συχνά τον ερωτώμενο να απαντήσει εκείνο που πιστεύει, και αυτή φαίνεται να είναι η τυπική μορφή, με βάση την οποία πρέπει να κατανοήσουμε και να εξηγήσουμε τυχόν παρεκκλίσεις. Στη διαλεκτική αυτής της μορφής, στην ελεγκτική διαλεκτική, ο ερωτών, για να θέσει σε δοκιμασία την ειδημοσύνη του ερωτώμενου, αποσπά έναν ισχυρισμό από τον ερωτώμενο αναφορικά με το αντικείμενο της υποτιθέμενης ειδημοσύνης του. Στη συνέχεια δεν προχωρά στην αναίρεση αυτού του ισχυρισμού, που θα σήμαινε συγκεκριμένα να αποδείξει ότι ο ισχυρισμός είναι ψευδής καταδεικνύοντας ότι αληθεύει ο ισχυρισμός που αντιφάσκει προς τον προηγούμενο. Προτιμά να διαψεύσει τον ερωτώμενο, ή για να είμαστε ακριβέστεροι, την εκ μέρους

του υπόροητη ή οητή αξίωση αυθεντίας. Να, λοιπόν, με ποιον τρόπο το επιχειρεί. Διατυπώνοντας τις σωστές ερωτήσεις αποδεικνύει ότι ο ερωτώμενος, με δεδομένες τις προσωπικές πεποιθήσεις του, έχει λόγους να υποστηρίξει ακριβώς το αντίθετο από ό,τι στην αρχή αποδεικνύει δηλαδή ότι ο ερωτώμενος, με βάση τις δικές του παραδοχές, οδηγήθηκε στην αντιφατική από την αρχική θέση του, και ως εκ τούτου δεν μπορεί να είναι ειδήμων. Πράγματι, ο ερωτώμενος περιέχεται σε απορία με τον ακόλουθο τρόπο: Μπορούμε να υποθέσουμε ότι είχε κάποιο λόγο, ίσως έναν πολύ ανεπαρκή λόγο, αλλά πάντως ένα λόγο, για να υποστηρίξει την αρχική θέση του. Φάνηκε όμως πλέον ότι έχει επίσης κάποιο λόγο να υποστηρίξει και ακριβώς το αντίθετο· έχει λόγο λοιπόν και να αποδεχτεί και να αρνηθεί έναν ορισμένο ισχυρισμό· κατά συνέπεια, δεν γνωρίζει πια τι να υποστηρίξει. Διότι για να βγει από το αδιέξοδο θα πρέπει να ξεκαθαρίσει τις πεποιθήσεις του, τόσο εκείνες που τον οδήγησαν στην αρχική απόφαση όσο και εκείνες που τον οδήγησαν στην αντίφαση. Προφανώς, κάποια πεποίθηση πρέπει να απορριφθεί. Αλλά προς το παρόν αδυνατεί να προσδιορίσει ποια πεποίθηση, ή ποιες πεποιθήσεις ευθύνονται για το πρόβλημα. Να πού οφείλεται η απορία.

Εφόσον αυτή είναι η σωστή προσέγγιση της επιχειρηματολογίας των απορητικών διαλόγων, είναι εμφανές ότι, στην περίπτωση τους τουλάχιστον, το σχήμα διά ερωταποκρίσεων δεν αποτελεί απλώς έναν τρόπο σαφούς και παραστατικής ή διδακτικής έκθεσης ενός επιχειρήματος, το οποίο επομένως θα μπορούσε εξίσου καλά να διατυπωθεί σε συνεχή λόγο. Πρόκειται, πολύ περισσότερο, για σχήμα που επιβάλλεται από τον έλεγχο, ένα σχήμα που αντανακλά την αποφασιστική συμβολή του ερωτώμενου στην επιχειρηματολογία. Και πάλι ο ερωτών είναι βεβαίως εκείνος που θέτει τα ερωτήματα και διαμορφώνει μέσω των ερωτημάτων την πορεία του επιχειρήματος. Ωστόσο, για τη δική μας αξιολόγηση του επιχειρήματος βαρύνει αποφασιστικά όχι μόνο το να εκφράζουν οι προκείμενες τις πεποιθήσεις του ερωτώμενου, αλλά και το γεγονός ότι για τους σκοπούς του ελέγχου δεν έχει την παραμικρή σημασία τι γνωρίζει ή θεωρεί αλήθεια για το εξεταζόμενο αντικεί-

μενο ο ίδιος ο ερωτών. Ο ερωτών πρέπει να δείξει ότι ο ερωτώμενος, με δεδομένες τις δικές του πεποιθήσεις, δεσμεύεται στη θέση που αντιφάσκει προς την αρχική. Και γι' αυτόν το σκοπό δεν έχει καμία απολύτως σημασία αν ο ερωτών πρεσβεύει ότι αληθεύουν οι προκειμένες ή, εν προκειμένω, το συμπέρασμα. Αυτό που τίθεται σε δοκιμασία είναι οι πεποιθήσεις και η αυθεντία όχι του ερωτώντος αλλά του ερωτώμενου. Από αυτό έπεται ότι, με δεδομένο τον ελεγκτικό χαρακτήρα των απορητικών διαλόγων, το επιχείρημά τους δεν αποτελεί το επιχείρημα του ερωτώντος, ένα επιχείρημα το οποίο ο ερωτών παρουσιάζεται να το υιοθετεί. Επομένως, όσο έντονα και ρητά κι αν ταυτίζεται ο Πλάτων με τον Σωκράτη, με το πρόσωπο δηλαδή που θέτει τις ερωτήσεις σε αυτούς τους διαλόγους, ο Πλάτων δεν δεσμεύεται έτσι με κανέναν τρόπο και στο επιχείρημα αυτών των διαλόγων.

Τουλάχιστον για τους απορητικούς διαλόγους μπορούμε, λοιπόν, να υποστηρίξουμε ότι έχουν ορισμένα τυπικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα που τυπικά δεν επιτρέπουν να αποδοθεί το επιχείρημά τους ούτε στον Σωκράτη της μυθοπλασίας ούτε, κατ' ανάγκη, στον ίδιο τον Πλάτωνα. Αυτή η επισημάνση δεν αποκλείει την ύπαρξη, συχνά, ουσιαστικών στοιχείων που μας επιτρέπουν να συναγάγουμε ποια θα ήταν η θέση του Σωκράτη της μυθοπλασίας ή ίσως ακόμη και η θέση του Πλάτωνα. Το ζήτημα όμως είναι ότι αυτού του είδους οι συναγωγές θα είναι σε πολύ μεγάλο βαθμό έμμεσες, καθόσον από τυπική άποψη τα επιχειρήματα αυτών των διαλόγων δεν μας επιτρέπουν να τα εκλάβουμε κατευθείαν ως πλατωνικά επιχειρήματα.

Βεβαίως, δεν υπάρχουν μόνο απορητικοί διάλογοι με την ελεγκτική τους διαλεκτική. Μήπως κάτι τέτοιο συνεπάγεται ότι όλοι οι μη απορητικοί διάλογοι συνιστούν παραδείγματα διδακτικής διαλεκτικής; Προφανώς όχι. Γιατί είναι εύκολο να διαπιστώσουμε, και επιπλέον ούτως ή άλλως γνωρίζουμε, ότι υπάρχουν και άλλες μορφές διαλεκτικής. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελούν τα διαλεκτικά γυμνάσματα που πρέπει να διαδραμάτισαν καίριο ρόλο στην πλατωνική Ακαδημία και στα οποία επικεντρώνεται ο Αριστοτέλης στα *Τολικά*. Ας ονομάσουμε αυτό το είδος διαλεκτι-

κής «γυμναστική διαλεκτική». Τα βασικά γνωρίσματά της είναι τα εξής: Και πάλι υπάρχει ένας ερωτών και ένας ερωτώμενος. Ο ερωτώμενος καλείται να επιλέξει μια θέση από ένα ζεύγος αντιφατικών ισχυρισμών. Στο συγκεκριμένο είδος διαλεκτικής δεν υποχρεούται να επιλέξει τη θέση που εκλαμβάνει ως αληθή. Μπορεί να επιλέξει τη θέση που του φαίνεται ευκολότερο να υποστηρίξει ή όποια θέση νομίζει ότι η υπεράσπισή της θα παρουσιάζει για τον ίδιο μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Ο ερωτών, πάλι, με τη σειρά του, επιχειρεί να αποσπάσει από τον ερωτώμενο απαντήσεις που θα τον δέσμευαν στη θέση που αντιφάσκει προς την αρχική. Σύμφωνα όμως με αυτό το είδος διαλεκτικής, ο ερωτώμενος όχι μόνο δεν είναι υποχρεωμένος να επιλέξει μια θέση την οποία πιστεύει, αλλά ούτε και να απαντήσει σε συμφωνία με τις πεποιθήσεις του στις ερωτήσεις που λογικά θα επακολουθήσουν. Είναι ελεύθερος, υπό ορισμένους περιορισμούς, να απαντήσει όπως επιθυμεί. Οι περιορισμοί είναι σε αδρές γραμμές οι εξής: Ο ερωτώμενος δεν πρέπει να δώσει απαντήσεις που έχουν αποκλειστικό σκοπό να βασανίσουν τον ερωτώντα. Επομένως, ο ερωτώμενος δεν θα μπορούσε να απαντήσει «όχι» στην ερώτηση «είναι ο αριθμός 3 περιττός;», εφόσον δεν θα διέθετε τον τρόπο να υπερασπιστεί την απάντησή του ούτε για μια στιγμή. Ίσως όμως απαντούσε «όχι» στην ερώτηση «είναι ο αριθμός 1 περιττός;», επικαλούμενος το ότι σύμφωνα με κάποια πυθαγόρεια θεωρία ο αριθμός 1 δεν είναι ούτε περιττός ούτε άρτιος. Ο στόχος αυτής της άσκησης είναι ξεκάθαρος: Με τον καιρό μαθαίνουμε πώς συσχετίζονται λογικά οι προτάσεις μεταξύ τους, ποιες προκύπτουν από ποιες, και ποιες είναι ασύμβατες με ποιες. Αποκτάμε έτσι μια τεράστια παρακαταθήκη επιχειρημάτων υπέρ και κατά κάποιας θέσης.

Όσα πλεονεκτήματα όμως κι αν εμφανίζει αυτό το είδος διαλεκτικής πρακτικής, δεν θυμίζει το είδος διαλεκτικής που συναντάμε στους διαλόγους. Στους διαλόγους οι ερωτώμενοι τουλάχιστον υποτίθεται ότι λένε αυτό που πιστεύουν, έστω κι αν δεν το κάνουν πάντα. Αυτό δείχνει ότι οι μη απορητικοί διάλογοι δεν μας παρέχουν παραδείγματα γυμναστικής διαλεκτικής. Διότι στη γυμναστική διαλεκτική ο ερωτώμενος δεν υποτίθεται ότι δεσμεύεται πραγ-

ματικά στις απαντήσεις του. Οι μη απορητικοί διάλογοι δείχνουν μάλλον να παρουσιάζουν ένα φάσμα μορφών της ελεγκτικής το οποίο εκτείνεται ανάμεσα στην καθαρά γυμναστική διαλεκτική από τη μια, και στη διδακτική διαλεκτική από την άλλη. Αξίζει να διακρίνουμε τις ποικίλες μορφές και τα τυπικά τους χαρακτηριστικά, και να δούμε ποιες επιπτώσεις έχουν για το ειδικό βάρος των επιχειρημάτων μέσα σε αυτούς τους διαλόγους. Είναι ξεκάθαρο ότι το ειδικό βάρος των επιχειρημάτων διαφέρει καθοριστικά στον *Φαίδωνα*, στον *Τίμαιο* ή στο δεύτερο μέρος του *Παρμενίδη*. Αλλά σε όποιες διακρίσεις κι αν προβεί κάποιος, είναι αρκετά σαφές ότι η δέσμευση του ερωτώντος στα επιχειρήματα συχνά δεν είναι ανεπιφύλακτη, όπως, για παράδειγμα, στην περίπτωση του *Φαίδωνα* ή του *Τίμαιου*. Επιπλέον, είναι πάντοτε δύσκολο να καταλάβουμε σε ποιο βαθμό είναι δεσμευμένος στα επιχειρήματα ο ερωτών. Και, τέλος, πρέπει να έχουμε στο νου μας ότι όσο κι αν δεσμεύεται ο χαρακτήρας του διαλόγου, είτε ο ερωτών είτε ο ερωτώμενος, δεν μπορούμε από αυτό να οδηγηθούμε σε συμπέρασμα για τη δέσμευση του συγγραφέα του διαλόγου· ο Πλάτων, ακόμα και στους ελάχιστα απορητικούς και πλέον δογματικούς διαλόγους, διατηρεί ριζική απόσταση από τις απόψεις και τα επιχειρήματα των χαρακτήρων του διαλόγου.

Υπάρχουν, επομένως, κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά τυπικά γνωρίσματα του πλατωνικού διαλόγου που έχουν ως επακόλουθο να παραμένει ασαφές αν ο Πλάτων ενστερνίζεται τα επιχειρήματα που αναπτύσσονται σε αυτούς. Πρώτα απ' όλα, ο διάλογος αποτελεί έργο μυθοπλασίας, κάτι που εγκαθιστά μια απόσταση ανάμεσα στον συγγραφέα από τη μια και τα επιχειρήματα και τις θέσεις του διαλόγου από την άλλη. Δεύτερον, με εξαίρεση την περίπτωση της διδακτικής διαλεκτικής, η χαρακτηριστική μορφολογία της επιχειρηματολογίας διά ερωταποκρίσεων καθιστά αδύνατον, ή τουλάχιστον πολύ δύσκολο, να αποφανθούμε αν ακόμη και ο χαρακτήρας του ερωτώντος δεσμεύεται στο επιχείρημα. Η αδυναμία μας επιβεβαιώνεται αναμφίβολα στην περίπτωση των απορητικών διαλόγων, αλλά σε μικρότερο ή σε μεγαλύτερο βαθμό αληθεύει και για τους μη απορητικούς διαλόγους. Και αυ-

τό, ως επί το πλείστον, και τυπικά διπλασιάζει –τουλάχιστον– την απόσταση που χωρίζει τον Πλάτωνα από το επιχείρημα του διαλόγου.

Ακολουθεί στη συνέχεια το ερώτημα: Ένα τέτοιο αποτέλεσμα είναι μέσα στις προθέσεις του Πλάτωνα; Νομίζω ότι η απάντηση είναι καταφατική. Και ίσως δεν υπάρχει καλύτερος τρόπος για να δικαιολογήσουμε την απάντηση αυτή από το να αποπειραθούμε να απαντήσουμε στο τρίτο από τα ερωτήματα που θέσαμε εξαρχής: Γιατί ο Πλάτων επιζητεί έναν τρόπο γραφής με τον οποίο να αποφεύγει να δεσμευτεί στα επιχειρήματα των διαλόγων;

Η απάντηση, νομίζω, δίνεται εμμέσως από τους πρώτους διαλόγους του Πλάτωνα, τους απορητικούς διαλόγους. Μια ιδέα την οποία οι απορητικοί διάλογοι προφανώς επιδιώκουν να μας υποβάλουν είναι η εξής: είναι υπερβολικά δύσκολο, αν όχι ακατόρθωτο, να βρεθεί κάποιος στη θέση του ανθρώπου που μιλά ως αυθεντία, με κάποιον είδους δικαιολογημένη αυτοπεποίθηση, που προκύπτει από ειδημοσύνη και γνώση, για ένα συγκεκριμένο ζήτημα. Πράγματι, ο καθένας τον οποίο ο Σωκράτης υποβάλλει στη δοκιμασία αποτυγχάνει. Και μένουμε με την εντύπωση ότι οποιοσδήποτε κι αν ήταν ο ερωτώμενος και οποιοσδήποτε ο αρχικός του ισχυρισμός, ο Σωκράτης θα κατόρθωνε εντέλει να τον οδηγήσει σε αντίφαση με τον εαυτό του. Γιατί είναι τόσο δύσκολο να περάσουμε τη δοκιμασία του Σωκράτη; Επειδή, για κάθε δεδομένη πρόταση σχετικά με ένα συγκεκριμένο ζήτημα, απαιτείται από κάποιον να γνωρίζει όλες τις άλλες προτάσεις που σχετίζονται μαζί της λογικά κατά κάποιο τρόπο, οσοδήποτε έμμεσο. Πρέπει να γνωρίζει ή τουλάχιστον να μπορεί αμέσως να διακρίνει ποια είναι η λογική σχέση. Και στη βάση αυτής της γνώσης πρέπει να περιοριστεί σε εκείνες ακριβώς τις πεποιθήσεις εντός του εξεταζόμενου θεματικού πεδίου που είναι συμβατές η μια με την άλλη.

Κάτι τέτοιο θα ήταν αρκετά δύσκολο για κάθε θεματικό αντικείμενο, αλλά, λαμβάνοντας υπόψη τα θέματα που ενδιαφέρουν ιδιαίτερος τον Σωκράτη και τον Πλάτωνα, ανακύπτει μια ξεχωριστή δυσκολία. Οι πεποιθήσεις για θέματα σαν κι αυτά, όπως η αρετή, η πραγματικότητα, η δικαιοσύνη, το κακό, δεν συγκροτούν

σχετικά μικρές, αποκομμένες δέσμες ομοειδών πραγμάτων· σχηματίζουν απολύτως ατέρμονες αλληλουχίες, οι οποίες –στοιχείο εξίσου σημαντικό– καθορίζουν ή μας βοηθούν να καθορίσουμε τη ζωή μας στο σύνολό της και τη ζωή της κοινωνίας στην οποία ζούμε. Με αυτές ανατρεφόμαστε, αυτές συμβάλλουν στη διάπλαση του χαρακτήρα και στη διαμόρφωση της συνολικής στάσης και συμπεριφοράς μας. Μας βοηθούν να προσδιορίσουμε ποια είναι τα συμφέροντά μας, και διαμορφώνουν τις φιλοδοξίες μας. Η αναθεώρηση πεποιθήσεων που είναι σχεδόν αλληλένδετες με τον ιστό της ζωής μας, έτσι ώστε να επιτυγχάνουν και να διατηρούν τη συνέπεια, είναι εξαιρετικά δύσκολη, εν μέρει επειδή συνεπάγεται, ή τουλάχιστον ενδέχεται να συνεπάγεται, μια βασική αλλαγή ζωής.

Όταν ληφθούν υπόψη οι αξεπέραστες απαιτήσεις της σωκρατικής δοκιμασίας, δεν εκπλήσσει το γεγονός ότι ο Σωκράτης στους διαλόγους παρουσιάζεται ως κάποιος που θεωρεί ότι ο ίδιος δεν είναι σε θέση να αποφανθεί για τα ερωτήματα τα οποία ερευνά. Επομένως, δεν θα ήταν αβάσιμη η υπόθεση ότι ο πραγματικός Σωκράτης μπήκε ο ίδιος στον κόπο να αποποιηθεί τη γνώση ή την ειδημοσύνη σχετικά με αυτά τα ερωτήματα. Και εξίσου εύλογο θα ήταν να συσχετίσουμε το αμέσως προηγούμενο με το γεγονός ότι ο Σωκράτης είναι ο πρώτος μείζονος σημασίας φιλόσοφος στη δική μας παράδοση ο οποίος δεν γράφει φιλοσοφικές πραγματείες. Στην πραγματικότητα, μάλιστα, ο Σωκράτης δεν γράφει καθόλου.

Με τον Πλάτωνα όμως τι γίνεται; Πίστεψε ο Πλάτων ότι θα περνούσε τη δοκιμασία; Δυσκολεύομαι να το δεχτώ. Διαφορετικά η πλατωνική εξύμνηση της σωκρατικής άγνοιας, για παράδειγμα, θα ήταν ακατανόητη. Ο Πλάτων προφανώς διέθετε απόψεις για τα υπό συζήτηση θέματα, καθώς και επιχειρήματα για τις απόψεις του. Τίποτα δεν τον εμπόδιζε να εκθέτει τα επιχειρήματά του, στο βαθμό που η μορφή της παρουσίας δεν υπέκρυπτε μια παραπλανητική αξίωση σχετικά με το ειδικό βάρος των επιχειρημάτων. Γράφοντας πραγματείες θα οδηγούνταν σε μια τέτοια αξίωση, δηλαδή στην αξίωση ότι μιλά από θέση αυθεντίας. Η ιδιαίτερη πλατωνική μορφή του διαλόγου, ωστόσο, για τους λόγους που αναφέρθηκαν, πρόσφερε στον Πλάτωνα μια διέξοδο. Του επέτρεπε να

εκθέτει απόψεις και επιχειρήματα τα οποία άξιζαν κατά τη γνώμη του προσεκτικότερη διερεύνηση και περισσότερη σκέψη, του είδους μάλιστα που είναι αναγκαίο αν επιδιώκεται μια πιο ξεκάθαρη κατανόηση του υπό εξέταση ζητήματος. Να θεωρεί κάποιος ότι ορισμένες αντιλήψεις και επιχειρήματα αξίζουν σοβαρή μελέτη, ακόμη κι αν δεν τα ενστερνίζεται, είναι ενδεχομένως αυτονόητο. Η διαλογική μορφή όμως επέτρεψε στον Πλάτωνα κάτι περισσότερο: παρουσιάζει τις προσωπικές απόψεις και τα επιχειρήματά του χωρίς να τα υιοθετεί κατά τρόπο που, όπως εκείνος πίστευε, δεν θα δικαιολογούνταν· δεν υποστηρίζουμε βεβαίως ότι ο Πλάτων έγραψε διαλόγους με μοναδικό στόχο να μπορεί να εκθέτει με έμμεσο τρόπο τις απόψεις του· πρόκειται απλώς για κάτι που του επέτρεψε η μορφή των διαλόγων, μια δυνατότητα από την οποία σιγά σιγά επωφελήθηκε όλο και περισσότερο.

Υπάρχει όμως μια ακόμη πτυχή του ζητήματος. Οι πρώιμοι διάλογοι όχι μόνο μας διδάσκουν με έμμεσο τρόπο ποια είναι η θέση από την οποία νομιμοποιούμαστε να γράψουμε μια φιλοσοφική πραγματεία, αλλά από αυτούς, επίσης, πάλι με έμμεσο τρόπο μαθαίνουμε πόσο μικρή θα ήταν η ωφέλεια από μια πραγματεία, ακόμη κι αν ήταν γραμμένη από θέση γνώσης. Η γνώση, μαθαίνουμε από τους πρώιμους διαλόγους, δεν είναι απλώς ζήτημα επιχειρήματος, όσο καλό και αν είναι, υπέρ μίας άποψης. Η γνώση απαιτεί και οι υπόλοιπες πεποιθήσεις ενός προσώπου, και επομένως, τουλάχιστον σε κάποιες περιπτώσεις, η ζωή του στο σύνολό της, να ευθυγραμμίζονται με το επιχείρημά του. Ειδάλλως, ένας ερωτών επιδέξιος στη διαλεκτική θα κατορθώσει να αντικρούσει συλλογιστικά μία προς μία ή έστω τις περισσότερες προκείμενες, εξωθώντας έτσι τον συνομιλητή του σε αντίφαση με τον εαυτό του. Απ' αυτή την άποψη η γνώση, ή τουλάχιστον το συγκεκριμένο είδος της γνώσης που ενδιαφέρει ειδικότερα τον Πλάτωνα, αποτελεί επίτευγμα άκρως προσωπικό. Αυτό το είδος γνώσης κατακτιέται μόνο όταν κάποιος αποβάλει τις προσωπικές, συχνά έντονα ιδιοσυγκρασιακές, πεποιθήσεις του, οι οποίες συναρτώνται με τις εμπειρίες του, τον τρόπο ζωής του, τα ενδιαφέροντά του, την κοινωνική του υπόσταση, και τα παρόμοια.

Κατά τη γνώμη μου, αυτή ακριβώς η θέση περί γνώσεως συμβάλλει αποφασιστικά στην εξήγηση ενός ακόμη χαρακτηριστικού γνωρίσματος του πλατωνικού διαλόγου. Ο πλατωνικός διάλογος προφανώς και δεν εξαντλείται σε επινοημένα επιχειρήματα σε μορφή ερωταποκρίσεων. Καταβάλλεται κάθε προσπάθεια για να προσδιοριστεί με ακρίβεια ένα συγκεκριμένο δραματικό πλαίσιο αναφοράς μέσα από το οποίο αναδύεται το επιχείρημα: στο διάλογο προσέρχονται άτομα· άτομα με συγκεκριμένο χαρακτήρα, συνολική στάση, δεδομένη κοινωνική θέση, συγκεκριμένα ενδιαφέροντα, φιλοδοξίες και προτεραιότητες, άτομα που βρίσκονται σε ορισμένη κατάσταση· πρόκειται λοιπόν για άτομα με συγκεκριμένο υπόβαθρο το οποίο επηρεάζει αισθητά τις αντιλήψεις τους. Οι διάλογοι, με την καλοδοουλεμένη διαμόρφωση του δραματικού πλαισίου αναφοράς των επιχειρημάτων, αναδεικνύουν απaráμιλλα πώς η φιλοσοφία είναι δεμένη με την πραγματική ζωή, με μορφές ζωής, με το χαρακτήρα και τη συμπεριφορά.

Η γνώση δεν έγκειται μόνο στο αν έχουμε τη σωστή άποψη και το ορθό επιχείρημα υπέρ αυτής. Πολύ περισσότερο, ασφαλώς, δεν είναι απλώς ζήτημα υπόδειξης της ορθής άποψης ή του ορθού επιχειρήματος υπέρ αυτής. Αυτό ακριβώς εκφράζει μέσα στους διαλόγους η ασάφεια της στάσης του ερωτώντος απέναντι στα επιχειρήματα.

Για εκείνον που απαντά, σημασία έχουν οι δικές του πεποιθήσεις. Τι πιστεύει ο ερωτών δεν θα έπρεπε να το υπολογίζει ο ερωτώμενος, αν το μέλημά του είναι να αποκτήσει γνώση. Ο ερωτών, επομένως, δεν έχει κανέναν λόγο να δεσμευτεί σε οποιεσδήποτε πεποιθήσεις, εφόσον ενδιαφέρεται αποκλειστικά για τη γνώση του ερωτώμενου. Αντιθέτως, έχει πραγματικά λόγους να αποκρούει τη δική του δέσμευση. Ο ερωτώμενος ενδέχεται να υιοθετήσει μια πεποίθηση για λάθος λόγο, και συγκεκριμένα επικαλούμενος την αυθεντία του ερωτώντος. Είναι ένα στοιχείο που, κατά τη γνώμη μου, αξίζει περισσότερη ανάλυση από αυτή στην οποία μπορώ να προβώ αυτή τη στιγμή. Ο Σωκράτης παρουσιάζεται στους διαλόγους να θέτει σε δοκιμασία την ψευδεπίγραφη αυθεντία, την αυθεντία της παράδοσης, την αυθεντία των πολλών, την αυθεντία εκεί-

νων που αυτοαναγορεύονται ειδήμονες. Στόχος αυτής της δοκιμασίας όμως δεν είναι απλώς να ξεσκεπάσει την άγνοια των λεγόμενων αυθεντιών. Όποιος, έχοντας παρακολουθήσει τον Σωκράτη, κατέληγε ενδεχομένως στο συμπέρασμα ότι μέχρι στιγμής ακολουθούσε τις λάθος αυθεντίες και χρειαζόταν να αναζητήσει τις σωστές, εκείνες που θα ήταν σε θέση να του υποδείξουν τι να πιστεύει, θα κατέληγε σε λάθος συμπέρασμα. Ο Σωκράτης, όπως τουλάχιστον παρουσιάζεται στο πλατωνικό έργο, θα αποποιούνταν βεβαίως το ρόλο της αυθεντίας, ακόμη κι αν όντως γνώριζε τις απαντήσεις στις δικές του ερωτήσεις. Γιατί, τουλάχιστον για τα σημαντικά ερωτήματα, είναι ζωτικής σημασίας να οδηγούμαστε στην ορθή αντίληψη με τη δική μας σκέψη και όχι υποκλινόμενοι στην αυθεντία κάποιου τρίτου, για παράδειγμα του ερωτώντος.

Από την άποψη αυτή, λοιπόν, ό,τι ισχύει για το ζεύγος ερωτώντος και ερωτώμενου, ισχύει ομοίως και για το ζεύγος συγγραφέα και αναγνώστη. Αν ο συγγραφέας ενδιαφέρεται πρώτα από όλα για τη γνώση του αναγνώστη, θα έπρεπε να τιθασει την τάση του αναγνώστη να ενστερνιστεί τις απόψεις του συγγραφέα για λάθος λόγους, για παράδειγμα επειδή πρόκειται για απόψεις του Πλάτωνα ή επειδή ο Πλάτων παρέχει μια εξαιρετική επιχειρηματολογία υπέρ αυτών. Αντιθέτως, θα έπρεπε να διασφαλίσει ότι ο αναγνώστης θα υποχρεωθεί να ξεκαθαρίσει τις δικές του πεποιθήσεις εξετάζοντας τα διαφορετικά είδη επιχειρηματολογικής συλλογιστικής που συνέχουν αυτές τις πεποιθήσεις προς όλες τις κατευθύνσεις, εξετάζοντας, για παράδειγμα, τα επιχειρήματα των διαλόγων, επιδιώκοντας να προσδιορίσει την προκείμενη του ελέγχου που έπρεπε να έχει εγκαταλείψει ο ερωτώμενος, μελετώντας με ποιο τρόπο μπορεί να συμβιβάσει τις πεποιθήσεις του με ένα ελκυστικό επιχείρημα του διαλόγου ή και αντιστρόφως. Αλλά ακριβώς επειδή ο Πλάτων θεωρεί ότι, για να κατακτήσει ο καθένας από εμάς τη σωστή άποψη για αυτά τα καίρια ερωτήματα, πρέπει να ξεκαθαρίσει τις δικές του πεποιθήσεις, και επειδή ο Πλάτων πιστεύει ότι κάτι τέτοιο είναι, κατά πρώτο λόγο, ζήτημα επιχειρηματολογίας, συλλογισμού, και ειδικότερα διαλεκτικής επιχειρηματολογίας στις διαφορετικές μορφές της, το διαλεκτικό

επιχείρημα επηρεάζει αποφασιστικά την αντίληψή του για τη φιλοσοφία. Κι αυτό εκφράζεται στον πρωταγωνιστικό ρόλο που διαδραματίζουν τα διαφόρων ειδών διαλεκτικά επιχειρήματα στους διαλόγους.

Υπάρχει, ακόμα, μια επιπλέον διάσταση στην οποία αναγκαστικά θα αναφερθώ ακροθιγώς, αν και θα άξιζε κι αυτή διεξοδική πραγμάτευση. Ο Πλάτων, όπως είναι γνωστό, πρεσβεύει ότι η σκέψη, η διαδικασία μέσω της οποίας ένα πρόσωπο σχηματίζει άποψη επί ενός επίμαχου θέματος, είναι ζήτημα ενός εσωτερικού διαλόγου στον οποίο επιδίδεται ο λόγος μας με τον εαυτό του (πβ. *Θεαίτητος* 189e, *Σοφιστής* 263e). Επομένως, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι η διαλεκτική συζήτηση και κατά συνέπεια ο γραπτός διάλογος υποχρεωτικά θα απηχούν, θα αποτελούν κάποιας μορφής πραγμάτωση, του εσωτερικού διαλόγου της ψυχής, του λογιστικού της μέρους, με τον εαυτό της. Αναμφισβήτητα λοιπόν, ο ίδιος ο Πλάτων συλλαμβάνει το διαλεκτικό επιχείρημα ακριβώς με αυτούς τους όρους, όταν, για παράδειγμα, βάζει τον Σωκράτη να λέει ότι πρέπει να ακολουθούμε το λόγο (που σημαίνει λόγος ή επιχείρημα) παντού όπου κι αν οδηγεί. Μοιάζει να θεωρείται δεδομένο ότι ο ερωτών και ο ερωτώμενος είναι κοινωνοί μιας κοινής ορθολογικής ικανότητας η οποία προχωρά με διαλεκτικό τρόπο από μόνη της. Γίνεται μάλλον δεκτό ότι η εξωτερική διαλεκτική αντιπαράθεση ανάμεσα στον ερωτώντα και στον ερωτώμενο εμφανίζει το ακόλουθο συγκριτικό πλεονέκτημα σε σχέση με τον εσωτερικό διάλογο του λόγου με τον εαυτό του στον καθένα μας: είναι πιθανότερο να καθοδηγείται από την ορθολογικότητα, λειτουργεί στην πράξη ως δοκιμασία ελέγχου της ορθολογικότητας του καθενός. Μπορεί βεβαίως τα διαλεκτικά επιχειρήματα από τη φύση τους να εξαρτώνται συχνά από τις ιδιοσυγκρασιακές και στρεβλές αντιλήψεις των αντιμαχόμενων συνομιλητών. Όμως, η μορφή της επιχειρηματολογίας και ο δημόσιος χαρακτήρας της διασφαλίζουν ένα στοιχείο ορθολογικότητας το οποίο δεν είναι εγγυημένο όταν η ψυχή μένει μόνη της και διαλέγεται με τον εαυτό της. Η ψυχή που αφήνεται μόνη με τον εαυτό της όχι μόνο αναστατώνεται από τις ιδιοσυγκρασιακές αντιλήψεις της,

αλλά επιπλέον μπορεί υπερβολικά εύκολα να εκτροχιαστεί από την πορεία του συλλογισμού της. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την αποδοχή απόψεων, στις οποίες βλεύεται βεβαίως για ιδιοσυγκρασιακούς λόγους, αλλά δεν προκύπτουν από τις θεμελιώδεις παραδοχές και θα αποδειχτούν ευάλωτες σε ένα διαλεκτικό επιχείρημα. Πιθανολογώ ότι κατ' ουσίαν προϋποτίθεται, τουλάχιστον για τα ζωτικής σημασίας ερωτήματα, πως όλοι εκ φύσεως κατέχουμε τις ορθές απαντήσεις: είναι όμως πολύ συγκεχυμένες, εξαιτίας όλων των εσφαλμένων, ως επί το πλείστον ιδιοσυγκρασιακών, πεποιθήσεων, οι οποίες δεν συμβιβάζονται με την αλήθεια και τις οποίες όμως έχουμε επίσης αποκτήσει. Με βάση μια τέτοια παραδοχή, είναι εύκολο να αναγνωρίσουμε γιατί ο σωκρατικός έλεγχος δεν μπορεί παρά να κατορθώσει να κατατροπώσει τον ερωτώμενο, στο βαθμό που βρισκόμαστε σε σύγχυση και έχουμε εσφαλμένες πεποιθήσεις. Εξίσου αβίαστα θα αναγνωρίσουμε όμως την ίδια στιγμή πώς γίνεται να οδηγεί μακροπρόθεσμα στη γνώση, εάν τελικά η μοναδική οδός για να είμαστε συνεπείς έγκειται στο να διαφυλάξουμε τις αληθείς πεποιθήσεις που διαθέτουμε και να απαλλαγούμε από τις ψευδείς πεποιθήσεις που αποκτήσαμε. Επειδή, για τον ένα ή τον άλλο λόγο, δεν μπορεί παρά να διαθέτουμε ορισμένες αληθείς πεποιθήσεις, όσο μπερδεμένοι κι αν είμαστε για αυτές, και όσο έτοιμοι κι αν είμαστε να ενστερνιστούμε πεποιοθήσεις αντιφατικές ή τουλάχιστον ασυμβίβαστες μεταξύ τους.

Όλα αυτά λέγονται απλώς για να επισημανθεί ότι μια πλήρης πραγμάτευση της στάσης του Πλάτωνα απέναντι στα επιχειρήματα, του ενδιαφέροντός του για το διαλεκτικό επιχείρημα και για τη διαλογική μορφή, θα πρέπει κατ' ανάγκην να λάβει επίσης υπόψη την ιδιαιτερότητα της πλατωνικής αντίληψης για το λόγο και την ορθολογικότητα. Όμως το να υπεισέλθουμε σε κάτι τέτοιο σημαίνει να εμπλακούμε σε θέματα ερμηνείας άκρως αμφιλεγόμενα, ενώ η επιδίωξή μου μέχρι στιγμής, στο μέτρο του δυνατού, ήταν να επικεντρωθώ σε κάποια απλά, τυπικά χαρακτηριστικά του πλατωνικού διαλόγου. Σε σχέση με αυτά θα έπρεπε να είναι επιφύλαξη κάποια σύμπτωση απόψεων, πριν και ανεξάρτητα από κάθε

ιδιαίτερη ερμηνεία για οποιαδήποτε επιμέρους στοιχεία της διδασκαλίας των πλατωνικών διαλόγων.

Συμπερασματικά, λοιπόν: Υπάρχουν πάρα πολλοί λόγοι για τους οποίους ο Πλάτων μπορεί να επέλεξε έναν τρόπο γραφής που αφήνει ανοιχτό, ή καθιστά εξαιρετικά δύσκολο, το να εξακριβωθεί αν ο ίδιος ενστερνίζεται ή όχι ένα ορισμένο επιχείρημα. Οι λόγοι αυτοί φαίνεται να είναι την ίδια στιγμή λόγοι εναντίον της συγγραφής φιλοσοφικών πραγματειών, και συνεπώς προσφέρουν μια εξήγηση που αιτιολογεί γιατί ο Πλάτων προτίμησε αντί γι' αυτές το είδος διαλόγου που έγραψε.

Αν τα πράγματα είναι περίπου όπως τα παρουσίασα πιο πάνω, γίνεται φανερό ότι οι διάλογοι δεν είναι μασκαρεμένες φιλοσοφικές πραγματείες, ότι η διαλογική μορφή δεν είναι απλώς ένα λογοτεχνικό μέσο που στοχεύει στη σαφήνεια, την παραστατικότητα και τη θεατοικότητα της έκθεσης μιας φιλοσοφικής θέσης και της συναφούς επιχειρηματολογίας. Πιθανότερο μοιάζει η διαλογική μορφή καθαυτή και το δραματικό σκηνικό του διαλόγου να υπαγορεύονται από φιλοσοφικές μάλλον παρά από επιφανειακού χαρακτήρα αισθητικές ή αφηγηματικές σκοπιμότητες. Αποστολή των διαλόγων είναι να μας διδάξουν ένα φιλοσοφικό μάθημα. Δεν πρόκειται όμως για έργα διδακτικής διαλεκτικής στα οποία ο Πλάτων υποδύεται τον ερωτώντα. Σημαντικό μέρος του μαθήματος των διαλόγων δεν συνίσταται στους λόγους ή στα επιχειρήματα, αλλά σε ό,τι δείχνουν, και ενδεχομένως το πλέον ωφέλιμο έγκειται στο γεγονός ότι μας κάνουν να σκεφτούμε τα επιχειρήματα που παρουσιάζουν. Γιατί τίποτε πέρα από τη δική μας σκέψη δεν μας δίνει τη γνώση.

ΕΥΦΡΑΤΗΣ Ο ΤΥΡΙΟΣ*

Μετάφραση: Νικόλας Πηλαβάκης

Ο Ευφράτης ο Τύριος ήταν ένας στωικός φιλόσοφος που σύμφωνα με την ιερωνυμική εκδοχή του Χρονικού του Ευσέβιου απεβίωσε το 121 μ.Χ., ενώ σύμφωνα με τον Δίωνα τον Κάσσιο (69.8.3) το 118 ή 119 μ.Χ. Για τις φιλοσοφικές του αντιλήψεις δεν γνωρίζουμε σχεδόν τίποτε. Ο Πλίνιος (Επ. Ι 10.10) αναφέρει πως όταν ο ίδιος εξέφρασε κάποτε το παράπονο ότι ανάλωνε όλο του το χρόνο σε δημόσια καθήκοντα, ο Ευφράτης του θύμισε ότι ο Σοφός θα ασχοληθεί με τα κοινά: δείγμα στωικού δόγματος πάγιο και τετριμμένο. Ανάλογο δείγμα σοφίας μας περισώζει ο Στοβαίος (Εκλ. IV 35.34.1-4 Hense). Έχοντας χάσει τη γυναίκα του, ο Ευφράτης αναφώνησε: «Αχ, φιλοσοφία! Πόσο τυραννικά είναι τα κελεύσματά σου! Μας λες, “Αγάπα” αλλά, όταν χάσουμε τον άνθρωπό μας, μας λες, “Μη στεναχωριέσαι!”». Δεν έχει, προφανώς, ιδιαίτερο νόημα η αποθησαύριση άλλων τέτοιων ψηγμάτων σοφίας. Γιατί αυτό που διαφαίνεται αρκετά σύντομα είναι ότι δεν υπάρχουν μαρτυρίες που να αποδίδουν στον Ευφράτη κάποια ιδιάζουσα θεωρητική άποψη, και, ακόμα περισσότερο, που να ανάγουν οποιαδήποτε θεωρητική άποψη στον ίδιο προσωπικά.

* Η εργασία αυτή παρουσιάστηκε στο Ινστιτούτο Κλασικών Σπουδών του Λονδίνου στο σεμινάριο του καθηγητή R. Sharples, το οποίο ήταν αφιερωμένο στη σχετικά παραμελημένη περίοδο της αρχαίας φιλοσοφίας που εκτείνεται από το 50 π.Χ. μέχρι το 180 μ.Χ.